

УДК 39 (092) (477)

Леся Костюк

РІЗДВЯНА ОБРЯДОВІСТЬ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі свідчень численних інформаторів авторка подає характеристику різдвяної обрядовості сільських жителів Східної Галичини другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: Східна Галичина, Святий вечір, дідух, кутя, Різдво, колядування.

Розвиток народної культури в роки незалежності України актуалізував дослідження етнокультурної спадщини народу, її раціонально-практичної та морально-духовної складових. Зазвичай це стосується традиційної календарної обрядовості Східної Галичини, оскільки ця територія протягом багатолітньої історії зазнавала чужих впливів. Це стає найвідчутніше у період здобуття власної державності, в час національно-духовного відродження, бо кожен регіон, кожен населений пункт має свої характерні звичаї та особливості підготовки та перебігу свят календарного циклу та родинних ритуалів.

Саме вивчення специфіки різдвяного циклу галичан доносить до нас величезну інформацію про історію світоглядних уявлень, морально-етичних норм, народного мистецтва, музики, народної хореографії, співу, теоретичне осмислення яких є одним з пріоритетних напрямів вивчення культури краю.

Метою статті є комплексне дослідження різдвяної обрядовості галичан другої половини ХХ – початку ХХІ століття із врахуванням динаміки світоглядних позицій мешканців регіону, зумовленої впливом глобалізаційних процесів сучасного соціуму. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у мешканців Східної Галичини (Львівська область), простежити та дати оцінку локальній специфіці різдвяних обрядів галичан у системі загальноукраїнських традицій.

Порушена проблема знайшла відображення у студіях істориків та етнографів. Окремі аспекти цього питання відображено у працях таких науковців, як В. Гнатюк [1], Г. Бондаренко [2], С. Килимник [3], Р. Кирчів [4], І. Ленша [5], К. Сосенко [6], котрі подають загальну характеристику різдвяно-йорданської обрядовості, проте лише поверхово згадують про досліджувану територію.

Важливі та цікаві відомості про різдвяно-йорданську обрядовість подають інформатори [8–20]. Цінність їхніх свідчень полягає в тому, що ці люди неодноразово були учасниками обрядів занесення дідуха і розстелення його у хаті, підготування і проведення Святих вечорів, спалювання дідуха, колядування.

Українське Різдво – свято передусім родинне, сповнене символікою духовних цінностей, виявами любові, пошани до ближніх. Надвечір'я Різдва, Святий вечір, – пора, коли люди виконують чимало ритуальних дій, які визначають добробут родини на наступний рік. Кожне дійство в цей час має своє особливе значення.

Вранці на Свят-вечір господар вносить до хати сніп пшениці (вівса, жита) – дідух. Господар, знявши шапку, перехрестившись, брав дідуха і в'язку сіна, а син – дві в'язки. Сіно при цьому розтрушували по долівці, а батько приговорював: “Хай труситься сіно, хай годує худібку. Хай м'яко буде душечкам, хай м'яко буде Святому Дитяті та худібці на сіні лежати” [12]. Повільно і урочисто батько з сином підходили до хати і ставали перед порогом, де їх вже чекала господиня з

хлібом в руках, як згадують у с. Голубиця (Бродівського району Львівської області) коли батько входив в помешкання, то говорив такі слова: “Святки йдуть!” “Святки прийшли!” – відповідав після батька син. “Шануємо і просимо дідуха й вас завітати до господи!”, – відповідала мати [13].

Цей сніп господар ставив на покутті при цьому промовляє: “Дай, Боже, добрий вечір, ті свята упровадити, других дочекати в здоров’ю, щастю до другого року, на многая літа” [8]. Крім того, галичани одну в’язку сіна клали на стіл, а другу – розстеляли по підлозі, де діти шукали цукерки та кудкудахкали (щоб велися у господарстві курчата). Сьогодні “дідух” – це невеликих сніп, котрий ставлять недалеко від ікон.

Дідух у галичан є символом не самотнього предка народу, а батька первісної родини. У традиціях Східної Галичини містична постать Дідуха має різне значення: це “найперший предок народу; іншим разом виступає як первісний ідеальний господар; а знов іншим разом – як міфологічна поява місяця” [6, с. 62].

Після внесення дідуха та застеляння долівки відбувалися приготування святкового столу, котрий спочатку притрушували тонким шаром сіна і покривали двома скатертинуми. Перша скатертину призначена для добрих душ. Поверх неї по кутках розкладали часник від нечистої сили та щоб усі були здорові (сьогодні кладуть ще гроші, щоб велися цілий рік), що символізував прихід трьох царів і застеляли другу скатертину (для людей), котру покривали обрусом та розставляли страви.

Сіно на долівці у галичан символізує сіно вертепу, в якому народився Месія, солома на столі – ясла, в які Марія поклала Ісуса, а білий обрус – пелени, в які Христа сповито.

Як стверджують жителі с. Петричі (Буського району Львівська область), у Східній Галичині до Святої вечері сідають, коли на небі покажеться перша зірка, що колись показала за віруваннями над віфлеємським вертепом [17]. Жителі с. Єлиховичі (Золочівського району Львівської області) пов’язують очікування першої зірки, із очікуванням людством Спасителя перед першим приходом Христа на землю. Християнам, це нагадує про те, що ще буде повернення Христа у славі судити живих і мертвих (друге пришествя). До того ж, очікування першої зірки є згадкою про прихід трьох мудреців, котрих зоря провадила до Віфлеєму [15].

Тривалим і клопітким є процес приготування до вечері. На столі ставлять 12 пісних страв, що символізують 12 апостолів Ісуса Христа або річне коло – 12 місяців. Пісність страв Святого Вечора є символом того, що навіть найкраще в земному житті є всього лише постом і приготуванням до Гостини Вічного Агнця. Також на стіл кладуть калач або “струцлю” (плетенку, посипану маком, котру ще називають “кукелкою”). Ще, як стверджують інформатори с. Побужани (Буського району Львівська область), на Святу Вечерю випікали три хліби, які на столі розміщували у такій послідовності: знизу два житніх, а зверху – круглий пшеничний калач, в котрий вставляли воскову свічку. Цей калач складався із багатьох шишок, котрі вкладалися в круглу форму, і в процесі випікання “зросталися до купи”. Вважали, що сіно під обрусом символізує стаєнку, перший житній хліб – ясла, другий житній – коліску, калач – Ісусика, бо дуже він був солодкий і смачний [18]. Запалена свічка (символ Зорі, котра провадила трьох царів до Віфлеєма), за місцевими віруваннями, має повністю згоріти. “Якщо свічка не згорить до кінця (з якоїсь причини погасне), то в наступному році в родині станеться нещастя” [17]. В окремих населених пунктах Золочівського, Буського, Перемишлянського районів (Львівської області) галичани свічку ставили в горня, наповнене ярим зерном, яке згодом підмішували до посівного зерна.

Як стверджують у м. Глиняни (Золочівського району Львівська область), поки господиня ставила страви на стіл господар йшов до хліва годувати худобу шматком хліба з застромленим у нього часником, посипаним сіллю [9]. Хліб давали худобі у такій послідовності починаючи з найстаршої, закінчуючи наймолодшою. Символізм цього звичаю у тому, що худоба своїм диханням зігрівала новонародженого Ісуса. Також господар годував худобу кутею із борошном, щоб й та могла брати участь у святкуванні. Згодом він виходив на подвір'я, щоб запросити на вечерю всі праведні і неправедні душі, сонце й місяць. Запрошення повторювалося тричі. Не отримавши відповіді, чоловік голосно говорив: “Як не йдете, то щоб повіки віків не приходили” [10]. Повернувшись до хати, господар зачиняв двері і після цього вже ніхто з дорослих у цей вечір не міг виходити з хати.

Як бачимо, хліб та запалена свічка у різдвяній обрядовості вважаються найсакральнішими атрибутами (без них у регіоні не обходиться ні одне календарне чи родинне свято). Після урочистого приготування столу батько розпочинав молитву. Галичани під час вечері ділилися церковною просфорою та бажали один одному здоров'я, щастя і благополуччя, а також вибачали один одному зло і образи, щоб в душі поєднання сісти за стіл і пережити урочистість Різдва Господнього. Хліб (просфора) – це згадка про хліб життя – Євхаристійного Христа, що також символізував нове життя, яке Христос приніс людям, а мед (в котрий вмакають просфору) символізує те, що Христос як новий Мойсей відкрив новому Божому народові вхід до Обіцяної землі – небесної Батьківщини.

Після молитви та поділу просфори господар клав, у сіно під столом сокиру, косу, серпа, частину рала, частину граблів – щоб добре оралося, жалосся, косилося та щоб було що жати і косити в Новому році [19] (сьогодні цього звичаю дотримуються тільки в окремих сім'ях). Коли сільськогосподарські знаряддя “зайняли місце” під столом, господар брав горщик з кутею, а господиня з узваром і урочисто несли їх на покуття.

Основними стравами на Свят-вечір у досліджувальному регіоні є кутя (котру готували на знак злуки всіх членів роду: живих і померлих) та узвар (компот із сушені), що символізує дари землі. На Львівщині готують кутю густу з пшениці, маку, родзинок, горіхів та насолоджують медом. Слід зазначити, що саме кутя з'явилася в дохристиянську добу, і саме з цих часів стала поминальною стравою. Пшениця як зерно щороку оживає, тому є символом вічності, а мед – уособлене вічне щастя святих у небі. Якщо порівняти інгредієнти куті в інших регіонах України, то на Лемківщині її варили з ячмінної каші (панцаку), а звичай варити пшеницю туди принесли із собою священники та вчителі зі Східної Галичини, однак цей звичай прижився не у всіх селах. У тих селах Лемківщини, де кутю варили з пшениці до неї додавали лише мед [7, с. 58]. На Сході України, навпаки, готують рисову кутю з тими самими інгредієнтами.

Необхідно зазначити, що пшеницю для куті господині-галичанки завжди готують напередодні Святого вечора. Перед “опиханням” (очищенням) господиня пшеницю начисто перебирала від усякого сміття. Після цього вона її засипала в нову макітру або в ту, яку використовувала щороку, мочила і лише з самого ранку на Свят-вечір перекидала в горщик (тепер переважно використовують каструлю), заливала водою до схід сонця та варила (сьогодні ці традиції спрощені). У с. Шпиколоси (Золочівського району Львівської області) до сьогодні існує традиція – після приготування куті, дивилися: “якщо зерно піднялося через вінчик – на добробут, а запало – на лихе” [12].

Також на Свят Вечір у Східній Галичині подають борщ з “вушками”, пироги (вареники) з картоплею, капустою, грибами, голубці з гречки та тертої картоплі, варену капусту з квасолею, рибу (смажену, варену, тушковану, мариновану,

в'ялену), пампушки, гриби різного способу приготування, печиво. Галичани вірять, що у цей вечір обов'язково потрібно їсти лише ложками (цього звичаю дотримуються не всі родини). Семантика цього повір'я зумовлена формою ложки – вона опукла, не має гострих країв і символізує мир і злагоду, не несе ніяких загострень у стосунках.

В окремих селах Буського району (с. Побужани, Петричі, Андріївка) Львівської області існує звичай, що господар перед вечерею набирає ложку куті і символічно “кидає” на стелю, “малюючи” хрест (у минулому по-справжньому кутею робився такий хрест), щоб захисти оселю від злих духів [17, 18, 19].

У с. Вороняки (Золочівського району Львівської області) існує звичай під час вечері за столом залишати одне вільне місце – для подорожуючих та померлих [14]. Поївши, галичани не збирають посуд зі столу, а залишають у ньому трішки страв, бо вірять, що вночі приходять мертві душі родичів на вечерю [11].

До сьогодні у Східній Галичині існує багато повір'їв, пов'язаних зі гасінням свічки, які стосувалися добробуту свійської птиці, людської долі, дівочої долі стосовно заміжжя. Так, у м. Глиняни (Золочівського району Львівської області) після вечері господар гасив свічку і всі стежили за напрямком диму (цей звичай побутує і на Західному Поділлі): якщо кружляє над столом, то буде весілля, якщо стелиться до підлоги, то віщує хрестини, якщо дим скерований до дверей – до року хтось із родини помре, якщо дим пішов угору, під стелю – добра прикмета [10]. В с. Андріївка (Золочівського району Львівська область) існував звичай запалену свічку залишали до ранку, щоб вся згоріла, що символізувала в майбутньому для родини здоров'я і благополуччя [19]. Наприкінці вечері батько, а за ним вся родина вставали з-за столу та дякували за прожитий рік Богові і просили про долю на наступний. Ніч перед Різдом – свята ніч, тому старші не лягали спати, співали колядок, урочисто зустрічали народження Божого Сина, який прийшов на землю в образі людини, щоб наблизити людей до Бога і відкупити їх від смерті.

Кожна дрібничка під час вечері, на думку галичан, мала віще значення, тому стежили і за певними прикметами: неочікуваний гість – до багатства, тінь на стіні, схожа на скирту – до врожаю, схожа на дерево – вродить садовина, якщо хтось чхне – на щастя [14]. У селах Золочівського району (Львівська область) після вечері всі члени сім'ї лягають на солому (щоб густо по полю снопи лежали). Пастухи зв'язують ложки перевеслом (щоб худоба вкупі трималася). Під час Святої Вечері господиня не мала права вставати зі столу, щоб часом корова не скинула теля. Дівчата у с. Єлиховичі (Золочівського району Львівської області) вибігали з ложками на двір і по черзі ними калатали. З котрого боку обізветься собака, звідти завітає її суджений [15]. Опівночі малі діти бігли до хліва, щоб почути як говорить худоба. Також в цей час галичани намагаються завбачити погоду: зоряне небо – кури добре нестимуться і вродить горох, ожеледь на деревах – зашедрать горіхи й садовина, сніг іде – врожай на яблука, іній або сніг – на мокре літо [16].

По всій Східній Галичині після Святої вечері діти несли вечерю дідусеві, бабусі, а також бідним та німчим людям. Ця вечеря складалась, як правило, з головних ритуальних страв. Приймаючи харчі, господарі, у свою чергу, передавали такі ж страви зі свого столу. Такий самий обряд зафіксовано і в інших районах України, зокрема на Західному Поділлі, Гуцульщині. Обмін стравами Святої вечері й Різдва символізував спорідненість сімей, яка в часи родового побуту мала неабияке значення. “Нести вечерю” – це значить шанувати старійшину роду, ділити надію, добро, багатство. Вечерею розносили діти, бо вважалися чистими, невинними і найближчими до добрих духів. Їхній прихід у вечір означав, що в цей дім завітали “вістунни бога багатства”, а з ними – і добрі духи [3, с. 8].

Після вечері традиційно ходили колядники, спочатку діти, на Різдво – парубки та старші (братство) – на церкву. Слово “коляда” означало “коло сонця” і “коло сонця близько”; старовинна загальнослов'янська його назва була Коляда – це бог, що скорочував ніч, та збільшував день, тобто – Сонце. В перекладі з латинської коляда означає “заклинання” [5, с. 156]. На думку етнографів, церковні колядки у Східній Галичині відомі з XVIII ст. [4, с. 15].

У досліджуваному регіоні до нашого часу збереглася традиція в малих дітей (а подекуди серед підлітків) ходити колядувати на Святий вечір зі “звізду” (“зіркою”). Зірка – це атрибут суто християнського колядування, що пов'язане з євангельською розповіддю про вифлеємську зорю, яка сповістила про народження Месії та за своєю формою споріднена із сонцем. “Зірка” рухома, закріплена до осі, під час колядування її крутили.

На Львівщині колядники співають окремо кожному члену сім'ї. Якщо в родині протягом року хтось помирав, то виконували спеціально колядку для небіжчика. У колядках бажали родині здоров'я, добробуту, гараздів, неодруженим дітям щасливої долі. Найбільш популярною в регіоні сьогодні є коляда “По всьому світу сталась новина”:

По всьому світу сталась новина

Діва Марія Сина зродила,

Сіном притрусила, В яслах положила

Господнього Сина [1, с. 23].

Доречно додати, що в Буському, Перемишлянському районах Львівської області колядують аж до Стрітня (15 лютого).

За своїм змістом та формою колядки Східної Галичини дуже близькі до закарпатських, лемківських та загальноукраїнських. Майже всі вони складені десятикладним розміром з цезурою посередині (5+5) та правильним вживанням приспівів після кожного рядка. Одною з найхарактерніших ознак колядок є певна ідеалізація життя. Їй були підпорядковані і формальні побудови колядок: метафори, гіперболізація та часте вживання евфемізмів [3, с. 178].

Різдво у Східній Галичині не обходиться без Вертепу. Сама назва “вертеп” походить від праарійських сонячних термінів-архетипів *вар, вер, вир* (оновлення, вирування, відродження, ріст) і *теп* (течія космічних вод і плин світової ріки) [5, с. 134]. В українській мові збереглося первісне значення вертепу – водяного виру. Крім того, вертепом ще називають місце біля водопою.

У місцевій традиції вертеп репрезентований будиночком, виготовленим із фанери, обклеєний кольоровим папером. У народі вертеп називають ще “шопкою”. Тут розміщена діарама народження Сина Божого – Ісуса Христа. Також з персонажів вертепу могли розігрувати житейські сюжети про Добро і Зло. Сама “шопка” у галичан складалася з двох частин: на верхньому розігрувалася вифліємський сценарій, друга частина вистави – на нижньому. Два поверхи вертепного будиночку, за християнською традицією, трактувалися як “небо” і “земля”. Учасниками самого вертепу у Буському, Золочівському, Перемишлянському, Бродівському районах (Львівська область) були фантастичні персонажі (котрих грають люди) – три Царі, Ангел, Пастушок, Жид, Жидівка, Наймит, Ірод, Чорт, Смерть, Циган.

Під час галицького “вертепного” дійства спостерігається особлива активність Жида, який, крім своєї ролі, виконує і функцію своєрідного “бешкетника”, котрий бігає по хаті, старається зачепити когось із домашніх, особливо дівчат, а також намагається щось взяти із святкового столу (ложку, виделку, печиво тощо) і заховати в кишеню. Чорт в цей час дзвонить навішаними на ньому дзвінками, Цар сильно стукає палицею до землі, Смерть бігає з косою за перехожими. Такого роду шумові ефекти є своєрідними оберегами від злої, нечистої сили, яка в дохристиянський період була втілена у Марі, що ганялася за богинею Колядою

– матір'ю новонародженого Сонця. Необхідно зазначити, з “Вертепом” у Східній Галичині ходять, починаючи від Святого вечора і закінчуючи третім днем Різдвяних свят. У м. Глиняни (Золочівського району Львівської області) сьогодні вертеп спочатку заходить до оселі священика, а згодом до всіх односельчан з такими вінчуваннями:

*Нова радість стала, весела новина,
Бог ся рождає маленька дитина,
Лежить о битляти якого ягняти.
Ягнято отуляє, своєю парою огріває,
А ми нини днезь голосим,
До Отся на офіру просим.
Жичу вінчую Пана Господаря [9].*

Учасників вертепу обдаровували колись зерном, харчами, частували горілкою, а сьогодні – лише грішми. Традиція ходіння з вертепом (або шопкою) в переважній більшості сіл Львівщини збереглась до сьогодні.

На перший день Різдва у Східній Галичині, повернувшись із церкви, родина обідала за святковим столом. Доречно додати, що на Різдво куті не їли (було заборонено, хоч на другий і третій день – можна). Після обіду відвідували найближчих родичів (діти несуть кутю та калач своїм хрещеним батькам) [10]. Також в цей день було прийнято виголошувати вірші. Це роблять, зазвичай, хлопці-школярі, збираючись невеличкими гуртками по 2–3 особи. Змістом цих віршів були частини вертепних драм, на це вказують виголошування слів персонажів вертепу:

*Звізда світла з востоку гряде,
За собою трьох царів персицьких веде.
Поклін дати Царю і Пану,
Вишніх сил всього світу Гетьману [8].*

Другого та третього дня Різдва галичани святкують іменини Святої Марії та Степана, ходять один до одного в гості.

У с. Струтин (Золочівського району Львівської області) на другий день Різдва спалюють Дідуха та стрибають через нього, щоб прищів на тілі не було [20]. Таку традицію в селах Бродівського та Буського районів (Львівської області) спостерігаємо в ніч перед Новим роком.

Таким чином, традиційна різдвяна обрядовість Східної Галичини ще до сьогодні зберігає основні складові, хоча під впливом сучасних глобальних процесів все більше втрачає первісні світоглядні уявлення. В умовах українського відродження інтерес до вивчення та збереження різдвяної обрядовості галичан надзвичайно посилюється і має перспективи для вивчення в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Гнатюк В. Колядки і щедрівки / В. Гнатюк. – Львів, 1914. – 54 с. 2. Бондаренко Г. Ходить Ілля на Василя / Г. Бондаренко // Людина і світ. – 1992. – № 1. – С. 15–25. 3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / С. Килимник. – Вінніпег–Торонто, 1955. – Т. 1. – 356 с. 4. Кирчів Р. Українські колядки та щедрівки / Р. Кирчів / У кн.: Колядки і щедрівки / За ред. М. Глушка. – К., 1991. – С. 15–38. 5. Ленша І. Новорічні свята / І. Ленша // Наука і суспільство. – 1992. – № 12. – С. 162–178. 6. Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий вечір / За ред. В. Коломійця. – К., 1994. – 340 с. 7. Якимович О. Різдво / О. Якимович // Час. – 1991. – № 1. – С. 52–59. 8. Жарківський Михайло Степанович, 1967 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, працівник Глинянської міської ради. 9. Чиж Ольга Йосипівна, 1933 р. н., жителька м. Глиняни Золочівського району Львівської області, вчитель-пенсіонер. 10. Кравець Михайло Володимирович, 1976 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, виходець з с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області, водій. 11. Кравець Любов Михайлівна, жителька м. Глиняни Золочівського району Львівської області, виходець з с. Лагодів

Перемишлянського району Львівської області, медпрацівник. 12. *Вербінська Марія Яківна*, 1960 р. н., житель с. Шпиколоси Золочівського району Львівської області, вчитель Глинянської ЗОШ I–III ступенів. 13. *Прихарчук Марія Іванівна*, 1984 р. н., жителька с. Голубиця Бродівського району Львівської області, вихователь дитячого садка № 57, м. Львів. 14. *Боргуш Мирослава Петрівна*, 1973 р. н., житель с. Вороняки Золочівського району Львівської області, вчитель Глинянської ЗОШ I–III ступенів. 15. *Юречко Ігор Михайлович*, 1974 р. н., житель с. Єлиховичі Золочівського району Львівської області, священник. 16. *Михальчук Ніна Іванівна*, 1933 р. н., житель с. Дунаїв Бродівського району Львівської області, вчитель-пенсіонер. 17. *Домша Надія Іванівна*, 1965 р. н., житель с. Петричі Буського району Львівської області, медпрацівник. 18. *Зеленюк Анастасія Іванівна*, 1937 р. н., житель с. Побужани Буського району Львівської області, пенсіонер. 19. *Дудка Євгенія Іванівна*, 1952 р. н., житель с. Андріївка Буського району Львівської області, пенсіонер. 20. *Бурдик Ольга Михайлівна*, 1955 р. н. житель с. Струтин Золочівського району Львівської області, пенсіонер.

Леся Костюк

РОЖДЕСТВЕНСКИЕ ТРАДИЦИИ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статье на базе показаний многочисленных информаторов автор дает характеристику рождественской обрядности сельских жителей Восточной Галиции второй половины XX – начала XXI века.

Ключевые слова: Восточная Галиция, Святвечер, дидух, кутья, Рождество, колядования.

Lesya Kostuk

CHRISTMAS RITUALISM OF THE EASTERN GALICIA OF THE SECOND HALF OF THE 20TH – THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

On the basis of the testimony of numerous informants the author gives description of the Christmas rituals villagers in the Eastern Galicia second half of XX – beginning of XXI century.

Key words: Eastern Galicia, Christmas Eve, didukh, kutia, Christmas, caroling.